

Каракаш Ілля Іванович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук*

ПОЗОВНИЙ ПОРЯДОК ЗАХИСТУ ПРАВА ПРИРОДНОРЕСУРСОВОЇ ВЛАСНОСТІ

Відомо, що право власності, включаючи право природноресурсової власності, відноситься до речових прав. Це зумовлює забезпечення захисту права власності на природні об'єкти здійснюється у позовному порядку в межах строків позовної давності, встановлених цивільним законодавством. Відповідно до ст. 257 Цивільного кодексу, загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки і за ст. 259 кодифікованого цивільного закону, позовна давність, встановлена законом, не може бути скорочена, але може бути збільшена за домовленістю сторін, про що укладається відповідний договір у письмовій формі. Укладання такого договору щодо збільшення строку позовної давності може застосовуватися і для забезпечення захисту права природноресурсової власності.

Проте у даний час не існує законом встановлена необмежена віндикація щодо захисту права власності на об'єкти природного походження, що мала місце у попередньому цивільному законодавстві. Правова природа необмеженої віндикації ґрунтувалася на пріоритетності державної власності, а стосовно природних об'єктів взагалі не допускалася інша форма власності, крім права виключної державної власності. У зв'язку з усуненням монопольного становища державної власності та встановленням різноманіття права власності на природні об'єкти та їх ресурси, відпала необхідність у застосуванні необмеженої віндикації для захисту права власності на природні багатства.

Однак це не означає усунення можливості подання віндикаційного позову щодо забезпечення захисту права природноресурсової власності. Згідно зі ст. 387 Цивільного кодексу, власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним. Віндикаційний позов як вимога неволодіючого власника до фактичного володільця об'єктом

власності про його повернення з чужого незаконного володіння широко застосовується у природноресурсових відносинах (*vindico* – вимагати, *actio rei vindicatio* – віндикаційний позов).

Віндикаційний позов щодо захисту відносин природноресурсової власності може мати місце за наявності наступних умов: фактичного позбавлення володіння, наприклад, самовільного зайняття земельної ділянки; віндикація можлива лише стосовно індивідуально-визначеного об'єкта, оскільки власник може вимагати його повернення, що належить позивачеві на праві власності, наприклад, лісова ділянка з визначеними межами, що виділена для ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів без вилучення її у власника землі; позивач і відповідач не знаходяться в зобов'язальних відносинах щодо оспорюваного об'єкта.

Поряд із зазначеним за чинним природноресурсовим законодавством можна захищати також право на володіння природним об'єктом правомочною особою, наприклад, право оренди земельної ділянки, право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій) тощо. Володіння кожного з названих вище законних володільців має свої особливості та захищається за юридичною природою того права, в силу якого виникло й існує володіння земельною ділянкою. В одних випадках володіння захищається у зв'язку з користуванням природним об'єктом, як це має місце, наприклад, стосовно орендарів земельних ділянок, а у інших – воно охороняється як «законом встановлене володіння», оскільки такі володарі не мають права на використання природного об'єкта, а лише правомочні володіти ним, наприклад, при забезпеченні охорони та збереженні пралісів, квазіпралісів та природних лісів, в яких заборонені усі види рубок та їх господарське використання, передбачене ст. 39-1 Лісового кодексу України.

За загальним правилом позивачем за віндикаційним позовом є власник природного об'єкту, а відповідачем – фактичний володар цього об'єкту, незаконність володіння якого має бути доведена в суді, оскільки існує презумпція законності володіння. У цивільному законодавстві розрізняється захист прав

власників на витребування об'єктів власності від добросовісного та недобросовісного набувача та їхні наслідки, зокрема щодо розмірів відшкодування та обсягів відповідальності. Наприклад, ст. 388 Цивільного кодексу передбачає право власника на витребування об'єкта від добросовісного набувача, тобто коли набувач не знав і не міг знати про його незаконне набуття. Прикладом добросовісного набувача природного об'єкта може слугувати ст. 119 Земельного кодексу, що присвячена набуттю прав на земельну ділянку за давністю користування (набувальна давність).

Проте під час проведення масової приватизації земель колективних сільськогосподарських підприємств, а згодом і приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ і організацій, з'явилося чимало недобросовісних набувачів земельних і лісових ділянок, водних і лікувально-оздоровчих об'єктів, рекреаційних і природно-заповідних територій тощо. Прикладами недобросовісного набуття земельних ділянок є приватизація земель житлової та громадської забудови під приводом приватизації земель сільськогосподарського призначення, приватизація рекреаційних об'єктів під приводом приватизації об'єктів незавершеного будівництва тощо. Отже, цивільно-правові вимоги щодо добросовісних і недобросовісних набувачів зазначених об'єктів можуть застосовуватися до незаконного набуття природноресурсової власності з усіма встановленими правовими наслідками.

Суб'єктивні права та законні інтереси власників, у тому числі на природні об'єкти, можуть порушуватись у випадках, коли природний об'єкт не вибуває із їхнього володіння. Такі порушення спостерігаються при вчиненні третіми особами перешкод у доступу до земельної чи лісової ділянки, унеможливлення використання природного об'єкта за цільовим призначенням, протидії щодо здійснення розпорядження об'єктом власності тощо. У зазначених випадках власник може захищати своє право від порушень, не пов'язаних з позбавленням права володіння. Воно знайшло своє закріплення ст. 391 Цивільного кодексу, за якою власник має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування і розпорядження своїм майном. Звернення до суду з позовом за

захистом права власності у таких випадках в науці цивільного права одержав назву негаторного позову (*actio negatoria*).

На відміну від віндикаційного позову, власник, який звертається за захистом своїх прав з негаторним позовом, зберігає об'єкт у своєму володінні. Проте з негаторним позовом може звертатися як власник, так і титульний володілець об'єкту. При цьому останній може звертатись як проти третіх осіб, так і проти власника природного об'єкту. Судовій практиці відомі непоодинокі випадки, коли після передачі громадянам земельних ділянок у власність чи в оренду, останнім не дозволяється використовувати їх за основним і допустимим призначенням та створюються штучні перешкоди щодо землекористування.

За допомогою негаторного позову власник має право вимагати усунення порушення його прав, якщо дії третіх осіб носять неправомірний характер. Так, відповідно до ст. 104 Земельного кодексу, власники та землекористувачі земельних ділянок можуть вимагати припинення діяльності на сусідній ділянці, здійснення якої може призвести до шкідливого впливу на здоров'я людей, тварин, на повітря, а також самій земельній ділянці.

Відомо, що роздержавлення права виключної державної власності на землю та інші природні багатства здійснювалося і триває здійснюється на підставі рішень відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування. Отже, згідно зі ст. 393 Цивільного кодексу, правовий акт органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, який не відповідає закону і порушує права власника, за позовом власника визнається судом незаконним та скасовується. Власник, права якого порушені внаслідок видання правового акта органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, має право вимагати відновлення того становища, яке існувало до видання цього акта, а у разі неможливості відновлення попереднього становища – має право на відшкодування завданої шкоди.

У земельному законодавстві уданий час також закріплені випадки відшкодування шкоди завданої власникам земельних ділянок та землекористувачам. Згідно ст. 156 Земельного кодексу, власникам землі та

землекористувачам відшкодовуються збитки, заподіяні внаслідок: вилучення (викупу) сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським і лісогосподарським виробництвом; тимчасового зайняття сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для інших видів використання; встановлення обмежень щодо використання земельних ділянок; погіршення якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників; приведення сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників у непридатний для використання стан; неодержання доходів за час тимчасового невикористання земельної ділянки; використання земельних ділянок для потреб нафтогазової галузі.

Земельним законодавством встановлено також коло суб'єктів, які відшкодовують збитки власникам земельних ділянок у наведених випадках. Відповідно до ст. 157 Земельного кодексу, відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам здійснюють органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадяни та юридичні особи, які використовують земельні ділянки, а також органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадяни та юридичні особи, діяльність яких обмежує права власників і землекористувачів або погіршує якість земель, розташованих в зоні їх впливу, у тому числі внаслідок хімічного і радіоактивного забруднення території, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами та стічними водами. Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі і землекористувачам встановлюється Кабінетом Міністрів України. У даний час триває дія постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам» від 19 квітня 1993 року № 284 із чисельними наступними змінами і доповненнями. Проте, на нашу думку, давно назріла нагальна потреба у розробці та прийнятті нового законодавчого акту щодо визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, який би відповідав сучасним реальностям землеволодіння та землекористування.